

Maria Vašutová

Przemoc w szkole – rozwijanie zachowania prosocjalnego

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (36-37), 119-130

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Przemoc w szkole – rozwijanie zachowania prosocjalnego

Agresywność i szykana

Na każdym kroku spotykamy się z agresywnością i przemocą, które wydają się wszechobecne. Bezpośrednio albo pośrednio stajemy się świadkami gwałtownego i agresywnego zachowania w masowych środkach przekazu, w sklepach, w środkach transportu, w ruchu drogowym, podczas turniejów sportowych i w życiu towarzyskim, w szkole czy w domu. Przemoc jest nam przedstawiana jako zwyczajna część życia i z tego powodu na społeczeństwo wywierany jest wpływ mający na celu określenie granicy przejawów agresji. Agresja nie dotyczy tylko jednego osobnika – jej rozwojowi sprzyja także ogólny klimat społeczny. Obecnie charakterystycznym zjawiskiem w społeczeństwie jest upadek moralności, brak dyscypliny, nietolerancja, umacnianie się postaw antysocjalnych. Coraz częściej ludzie tracą zdolność pokonywania możliwych konfliktów. Gwałtowne zachowanie szerzy się we wszystkich kategoriach wiekowych, ponieważ zaczyna się przejawiać zarówno u dzieci, jak i u młodzieży. Powiniśmy zatem zwrócić uwagę na rosnącą ilość przejawów agresji i brutalności. Liczne badania potwierdzają wzrost liczby przypadków przemocy w środowisku szkolnym, w którym coraz częściej spotyka się oznaki gwałtu, agresywne zachowanie oraz przemoc, którą określamy jako szykanę. Właśnie szykana reprezentuje jedną z form niepożądanego agresywności w stosunkach socjalnych, choć sama szkoła jest rozumiana jako miejsce społecznego rozwoju, kształtowania moralności, poczucia tolerancji i porozumienia, tzn. rozwijania zachowania prosocjalnego. Szkoła powinna być bezpiecznym miejscem i radosnym środowiskiem, które umożliwi dziecku uczenie się w taki sposób, żeby mogło uzyskać informacje, z których skorzysta w życiu. Tymczasem większość dzieci boi się chodzić do szkoły, szczególnie z powodu narastającej w niej przemocy. Szykana należy do skrytej formy szkolnej przemocy, ale za to jest bardziej drastyczna. Można ją rozumieć jako jedną z najbardziej poważnych deformacji w stosunkach socjalnych, rolach i normach życia, przejawiających się w samowolnym poniżaniu, zastraszaniu, zmuszaniu, ograniczaniu, szantażowaniu i dręczeniu innych osób. Szykana jest problemem całej grupy. Tolerowanie i niedostrzeżenie oznak agresywności i szykany

w szkołach demoralizuje, powoduje powstanie środowiska przyjaznego dla wzrostu przestępczości i pod presją strachu aktywizuje również te osoby, które z własnej woli nigdy nie dopuściłyby się żadnego aktu agresji wobec innych osób. Szykanowanie często zyskuje charakter grupowej działalności karnej i może mieć niektóre cechy zorganizowanego przestępstwa. Bezkarne dopuszczanie się przemocy i łamanie prawa karnego w większej skali może wpłynąć na charakter większości członków grupy. Największym problemem dla społeczeństwa jest fakt, że rezultatem szykanowania nawet w sposób niepozorny jest niedostrzeganie i lekceważenie norm moralnych, kształtowanie i umocnienie postaw antysocjalnych, które w ostateczności prowadzą do życia w przestępczości przede wszystkim u nastolatków. Rozwój prosocjonalnego zachowania wspomagającego zrozumienie i tolerancję jest stopniowo osłabiany.

Szykanowaniem jest właściwie jakiekolwiek zachowanie się, którego zamiarem jest zrobienie komuś krzywdy, stworzenie zagrożenia czy zastraszenie innego ucznia lub grupy uczniów. Fakt ten jest świadomym i zazwyczaj powtarzanym użyciem przemocy przez osoby albo grupy osób wobec jednostki czy grupy uczniów, którzy nie potrafią albo z różnych innych powodów nie mogą się bronić. Do form przemocy zaliczamy takie przejawy, jak: fizyczne napady w postaci bicia, szantażowania, rabunku, niszczenie rzeczy innej osoby, ataki słowne w postaci wyzwisk, oszczerstwa, grożenia czy poniżania. Szykana może zaistnieć nawet w postaci zaczepiania seksualnego albo wykorzystywania. Przejawia się również w postaci pośredniej – jako zamierzone przeoczenie i ignorowanie ucznia albo uczniów klasy czy innej grupy. Z punktu widzenia prawa karnego szykanowanie uczniów może doprowadzić do faktycznej istoty czynu przestępczego szantażowania, ograniczania wolności osobistej, ucisku, uszkodzenia zdrowia, rabunku, wzbudzenia uzasadnionych obaw, uszkodzenia cudzego majątku, gwałtu, stręczycielstwa itd.

W 2002 roku powstała Anti-Bullying Alliance, która zrzesza 50 organizacji zajmujących się redukcją szykany. Szykana jest postrzegana jako subiektywne doświadczenie, które może obejmować wiele różnych form, dlatego trudno ją definiować. Alliance twierdzi, że szykanę mogą zainicjować dzieci, młodzież i dorośli. Charakter szykany zmienia się i rozwija tak samo, jak inne technologie. Definicje i doświadczenia z szykaną różnią się.

Na międzynarodowym sympozjum w 2005 roku została ustalona charakterystyka szykany według pięciu P:

1. *Power* (siła) – istniejąca nierównowaga,
2. *Persistence* (trwanie) – powtarzana albo trwała,
3. *Peers* (rówieśnicy) – wykonywana przez jednostkę czy grupę,
4. *Purpose* (zamiar) – celowa,

5. *Perception* (percepcja) – może prowadzić do zwątpienia w siebie, braku zaufania, niskiego poczucia godności osobistej, do strachu¹.

Szykanę możemy więc określić jako pewne zjawisko patologicznych i interpersonalnych stosunków, wywołujących u ofiar obciążenie psychiczne i usiłowanie uniknięcia trudnej sytuacji w jakikolwiek sposób. Szykana jest rodzajem wewnątrzgatunkowej agresji, ale w odróżnieniu od innych form agresji stanowi cel sama w sobie i jest bardzo rozpowszechniona.

Rozwój szykany i interwencji w Republice Czeskiej i w świecie

Szykana i przemoc w szkole nie są zjawiskami zupełnie nowymi, bo coraz częściej pojawiają się w szkołach. Cierpienie jest bardziej emocjonalne i brutalne, dlatego też mnóstwo rodziców przestaje ufać temu systemowi kształcenia. Szykana jest niewątpliwie poważnym, długotrwałym i rozpowszechnionym fenomenem, który trzeba niezwłocznie rozwiązać. Już w 1897 roku dr Burk opublikował artykuł *Teasing and Bullying (Drażnienie i dokuczanie)* w czasopiśmie „Pedagogical Seminary”, po którym nastąpiła prawie stuletnia przerwa w obserwowaniu tego zjawiska. Dopiero po 1970 roku szykana stała się znowu przedmiotem systematycznego badania.

Początki badania tej problematyki i rozwiązywania problemu szykany wiążą się z nazwiskami lekarza Heinemanna i prof. Dana Olweusa. Jako pierwsi zaczęli oni badać szykanę w Skandynawii, potem w Japonii, Wielkiej Brytanii, Irlandii i w innych krajach. Dan Olweus z Norwegii zdobył światową sławę dzięki swojej definicji szykany i jej obszernym badaniom. W latach 1983–1985 został wyznaczony przez Ministerstwo Szkolnictwa do kierowania ogólnonarodową kampanią przeciw szykanie. Obszerne badania, którymi zajmował się dr Olweus, wykazały, że około 15% – czyli zawsze jeden z siedmiu studentów – ma doświadczenie z szykaną. Z tej liczby prawdopodobnie 9% jest ofiarami szykany, a 7% tych, którzy szykanują innych, robią to mniej więcej regularnie. Dr Olweus wraz ze współpracownikami stwierdzili, że wszyscy ci, którzy stali się ofiarami szykany, byli w 3% szykanowani raz lub dwa razy w tygodniu, a mniej więcej 2% szykanuje kogoś innego regularnie. Do badań nawiązało wielu innych naukowców z różnych części świata, przede wszystkim z Australii, Nowej Zelandii, Kanady i Stanów Zjednoczonych.

W latach 1997–1998 przedstawiono w 28 krajach Europy i Ameryki Północnej porównawcze badania szykany i jej symptomów wśród dzieci w wieku szkolnym. W badaniach uczestniczyło 123 227 uczniów w wieku 11, 13 i 15 lat. Stwierdzono, że w różnych krajach liczba szykanowanych uczniów różni się i to w znacznym stopniu. Najmniej doświadczeń z szykaną miały dziewczęta ze Szwecji (6,3%), natomiast najczęściej spotykali się

¹ J. Kitliňská, *Sociální determinanty školního násilí. Semestrální práce*, FF OU, Ostrava 2006.

z szykaną chłopcy z Łotwy (41,4%). Badania ujawniły również związek szykany z nasilającymi się objawami psychicznymi i fizycznymi (spośród 12 obserwowanych objawów), np. ból głowy, bóle zębów, bóle pleców, zawroty głowy, podwyższona temperatura, nerwowość, przygnębienie, trudności z zasypianiem, poranne zmęczenie, poczucie bycia niepotrzebnym, samotność, bezsilność. Powiązanie to przejawiało się we wszystkich 28 krajach.

W latach 2001–2002 pod patronatem WHO zostało przeprowadzone ogólnoświatowe badanie pod nazwą „The Health Behavior of School-Age Children“. Badania te zostały ukierunkowane m.in. na problematykę szykany; poddano im ponad 162 000 młodych ludzi w wieku 11, 13 i 15 lat z 35 krajów i regionów świata. Badania przyniosły ciekawe wyniki. Stopień szykanowania (w ostatnich 2 miesiącach) zmienia się w zakresie od 1 do 50% w odróżnieniu od kraju, regionu, wieku i płci. Szykanowanie jest bardziej rozpowszechnione między chłopcami niż dziewczynami i nieznacznie wzrasta pomiędzy 11. i 15. rokiem życia bez względu na różnicę płci. W niektórych krajach miara szykanowania jest związana z wiekiem, chodzi tu o m.in. Republikę Czeską, Malte, Szkocję, Szwecję i Walię. Większą skalę szykanowania w przedziale 13–15 lat wykazały Estonia i Łotwa. Natomiast Finlandia, Niemcy i państwa byłej Jugosławii wykazały niezmienną skalę w każdym przedziale wiekowym. W ostatnich miesiącach przeciętnie około 35% młodych ludzi co najmniej jeden raz kogoś szykanowało (9–54% w wieku 11 lat, 17–71% w wieku 13 lat i 19–73% w wieku 15 lat, przeciętnie 30%, 38% i 36%). Wyniki badań dowodzą również, że około 34% badanych stało się w ostatnich miesiącach przynajmniej jeden raz ofiarą szykany (14–63% jedenastoletków, 17–69% trzynastoletków i 12–61% piętnastoletków, przeciętnie 38%, 36% i 27%). Przeciętnie 11% młodych ludzi stawało się w ostatnim okresie ofiarą szykany nawet dwa–trzy razy w miesiącu lub częściej.

W obserwowanych kategoriach występują znaczne różnice pomiędzy krajami. Najwyższa miara szykany obserwowanych kategorii (agresorzy i ofiary) pojawia się w Estonii, Grenlandii, Litwie i Łotwie. Najwyższą skalę we wszystkich kategoriach wykazały Portugalia i Ukraina. Łotwa jest państwem, w którym najwięcej młodzieży szykanuje i staje się ofiarą szykany. Natomiast Republika Czeska, Słowenia i Szwecja wykazują najmniejszą skalę.

Studium udowadnia, że chłopcy mają większą skłonność do używania zarówno fizycznych, jak i werbalnych napadów, podczas gdy dziewczęta częściej preferują używanie wyłącznie ataków słownych, jak np. wyzwiska, oszczerstwa i drwienie z drugiej osoby.

Osoby agresywne mają tendencję wykazywania większej miary problemów w zachowaniu i awersji wobec szkoły. Z drugiej strony regularnie szykanowane ofiary wykazują wyższą skalę niepewności, niepokoju, depresji, samotności, symptomów fizycznych i psychicznych oraz mniejszą wiarę

w siebie. W niektórych krajach wyniki badań mogły być porównywane z wynikami badań przeprowadzonych w latach ubiegłych.

W Anglii około 40% dzieci jest szykanowanych. W Wielkiej Brytanii w 2003 roku około dwudziestu tysięcy rodziców wykreśliło swoje dzieci z ewidencji szkół i uczy je raczej w domu, aby nie musiały one obawiać się przemocy w szkołach. Politycy starali się zareagować na obawy rodziców – minister szkolnictwa Ruth Kelly przedstawiła środki zapobiegawcze, które powinny poprawić sytuację. Jej zamiarem jest surowe domaganie się bardziej odpowiedzialnego zachowania rodziców agresywnych uczniów. Zamierza również umocnić zakres działania i odpowiedzialności pedagogów. Zazwyczaj nauczyciele jako ostatni dowiadują się o przypadkach szycany. Jest więc ciekawe, w jaki sposób istnienie szycany umyka zainteresowaniu pedagogów i innych specjalistów. Dzieci jako ofiary czy świadkowie szycany często boją się rozmawiać na ten temat. Studium brytyjskiego uniwersytetu w Sheffield pokazało, że na jawne oznaki szycanowania było w ciągu jedyne go tygodnia narażonych 10% uczniów szkół podstawowych i 4% uczniów szkół średnich (350 tys. uczniów ośmiodziesięcioletnich i 100 tys. uczniów szkół średnich). Według niektórych ocen w szkołach brytyjskich z szycaną spotyka się aż 1,3 miliona dzieci.

Postęp badań w tej dziedzinie obrazuje również fakt, że problematyka szycany stała się głównym przedmiotem międzynarodowych konferencji.

W 1985 roku w Republice Czeskiej po raz pierwszy rozpoczęła się dyskusja medialna na temat szycany, która ujawniła skalę tego zjawiska w zawodowych szkołach średnich w Pradze. Stała się ona początkiem różnorodnych działań: rozpoczęły się rozprawy sądowe z agresorami, którzy zostali bezwarunkowo skazani, opublikowano pierwsze artykuły naukowe na temat szycanowania w szkołach, w 1990 roku wydano materiał metodyczny *Fenomén šikanování u dětí a mládeže* (*Fenomen szycanowania dzieci i młodzieży*). Ważną datą był rok 1995, gdy doszło do przełamania dziewięcioletniego milczenia. W różnych częściach kraju zrealizowano kilka lokalnych i regionalnych badań, które potwierdziły epidemiczne pojawienie się szycany w szkołach. Pierwszym z nich było badanie dr Večerki i dr Štechowej dotyczące środowiska szkół z internatem. Równie ciekawe były badania dr hab. Říčana (1994), przeprowadzone w piątých i szósty ch klasach szkół podstawowych. Stwierdzono, że 14 ze 100 dzieci czasami szycanuje prawie jedną piątą swoich kolegów szkolnych. Siedem procent dzieci jest ze strony swoich rówieśników trwale zagrożonych szycaną. Kolejne badania pokazują, że w niektórych okresach rozwoju prawdopodobnie jedno z czworga dzieci uczestniczy w szycanowaniu jako ofiara albo jako dręczyciel (dręczycieli bywa więcej w stosunku 3:2). W większości przypadków szycanowanie trwa co najmniej dwanaście miesięcy.

Za pośrednictwem K. Červeného i D. Kubešovej² zostały w szkołach średnich i zawodowych przeprowadzone badania z 379 ankietowanymi w wieku od 14 do 19 lat. Przeważającą grupę ankietowanych stanowili uczniowie gimnazjum, średniej szkoły integrowanej oraz uczniowie specjalistycznej internatowej szkoły zawodowej. Stwierdzono, że 48% uczniów stało się ofiarami szykany (aktywne szykanowanie przyznaje 37%).

Pierwsze i jak dotąd ostatnie ogólnonarodowe badania dotyczące pojawienia się szykanowania zostały zrealizowane w drugiej połowie 2001 roku jako wspólny projekt badawczy Ministerstwa Szkolnictwa Republiki Czeskiej i Instytutu Dzieci i Młodzieży pod kierownictwem M. Kolářa i M. Havlínovej. Badania te zostały przeprowadzone w 66 szkołach i objęły 6 tys. uczniów uczęszczających do szkół podstawowych. W sumie 41% uczniów zaznaczyło, że w ciągu roku szkolnego poddało się szykanowaniu w środowisku szkolnym. 5% procent chłopców i dziewcząt szykanowano kilka razy w tygodniu, 3,5% dzieci – raz w tygodniu i praktycznie co piąte dziecko stało się dla swoich kolegów bezbronną ofiarą co najmniej raz lub dwa razy. Według wypowiedzi dziewcząt to właśnie one najczęściej padają ofiarami szykanowania. Badania ujawniły też, że prawie 90% pedagogów nie potrafiło rozwiązać tej sytuacji. Wynik ten odpowiada wnioskom z badań międzynarodowych, które przeprowadzili czołowi badacze czescy ze służby zdrowia (Rážová, Czemy, Provazníková, Sovinová). W wyniku badań stwierdzono, że ofiarami szykany zostaje około 36,8 % uczniów.

Kolejnym ważnym krokiem był przekład brytyjskiego wydania metodycznego pt. *Čelíme šikanování (Przeciwstawiamy się szykanowaniu)*, który opracowali pracownicy poradnictwa pedagogiczno-psychologicznego w Republice Czeskiej. Wydawnictwo Portál opublikowało zaś trzy książki czeskich autorów. *Agresivita a šikana mezi dětmi (Agresywność i szykana między dziećmi)* dr. hab. Pavla Říčana (1995) zawiera prezentację badania szykanowania opracowanego przez Dana Olweusa. Książka ta jest podsumowaniem dorobku badawczego autora, który był światowym prekursorem w dziedzinie szkolnego szykanowania. Kolejne dwie książki pt. *Skrytý svět šikanování ve školách (Skryty świat szykanowania w szkołach)* (1997, 2000) i *Bolest šikanování (Ból szykanowania)* (2001) napisał dr Michal Kolář. *Bolest šikanování* zawiera oryginalną teorię i metodykę prewencji, diagnostyki i leczenia tego ogólnoswiatowego zjawiska.

Ważną rolę odegrały również seminaria szkoleniowe, które w krótkim czasie uzyskały dobry poziom fachowy. W latach 2000–2001 powołano przy Ministerstwie Szkolnictwa grupę pracowników, która opracowała zalecenia metodyczne dotyczące prewencji i rozwiązania szykanowania wśród uczniów. W grupie tej metodami i strategiami przeciwko szykanowaniu zajmował się dr Stanislav Bendl.

² P. Říčan, *Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*, 1. vyd., Portál, Praha 1995.

Interwencja

Dan Olweus odegrał dużą rolę w ograniczaniu występowania szycany. Twierdził, że badania są podstawą poznania tego zjawiska. Pierwsza ocena programu interwencyjnego była oparta na analizach dotyczących około 2500 uczniów (w wieku 11–14 lat) z 42 szkół podstawowych i średnich w miejscowości **Bergen** w Norwegii. Badanych obserwowano w okresie dwóch i pół roku (1983–1985) i sformułowano trzy główne wnioski. Pierwsze ustalenie to wyraźne obniżenie występowania szycany o połowę, wynikające z ośmiomiesięcznej do dwudziestomiesięcznej interwencji. W drugim wypadku zanotowano widoczne ograniczenie zwyczajnego antisocjalnego zachowania, np. wandalizmu, awantur, kradzieży, pijaństwa. Po trzecie ustalono, że socjalny klimat klasy poprawił się tak samo, jak zadowolenie uczniów z życia w szkole. Program interwencyjny oparty był na kilku fundamentach i zwracał uwagę na cztery główne cele: uświadomienie sobie problemu szycany, aktywne włączenie nauczycieli i rodziców w proces rozwiązywania problemu, opracowanie zrozumiałego kodeksu przeciw szycanie, udzielanie wsparcia i ochrony ofiarom szycany. Już sam kwestionariusz zorientowany na występowanie szycany może pomóc uczniom i dorosłym zauważyć dany problem. Wyniki badania umożliwiają porównanie stanu przed i po ingerencji interwencyjnej. Program interwencji wpływa na trzy podstawowe poziomy: poziom szkoły, klasy i poziom indywidualny. Zmiana na poziomie szkoły polega przede wszystkim na przedstawieniu sytuacji w szkole, zwiększonym nadzorze (zwłaszcza w czasie, gdy możemy oczekiwać większego pojawienia się szycany, tzn. w czasie przerw), organizowaniu spotkań prewencyjnych i oświatowych dla dzieci i zespołu nauczycielskiego, kształceniu nauczycieli w tej dziedzinie, tworzeniu grup koordynacyjnych. Poziom klasy wyznaczają: reguły przeciwko szycanie, zebrania klasowe obejmujące dyskusję dotyczącą problematyki szycany, spotkania z rodzicami. Natomiast do poziomu indywidualnego należy: identyfikacja agresorów i ofiar, rozmowa z rodzicami uczniów, których dotyczy problem szycany, i indywidualny plan interwencyjny. Według Olweusa konieczne jest ukształtowanie środowiska szkolnego za pośrednictwem głębokiego zainteresowania się daną problematyką i pojawienia się ścisłych granic. Wynikiem przekroczenia owych granic i reguł powinny być sprawiedliwe sankcje i kary. W konkretnych przypadkach szycany Olweus podkreśla konieczność niezwłocznego rozwiązania danej sytuacji i inicjacji rozmów z agresorem (agresorami) i ofiarą. Najważniejszym skutkiem według Olweusa będzie natychmiastowe wstrzymanie szycany. W przypadku większej liczby agresorów badacz poleca rozmowę z każdym osobno, bez zbyt długich przerw czasowych między poszczególnymi rozmowami, co uniemożliwi wzajemne wywieranie wpływu. Następnie po rozmowach indywidualnych może nastąpić wspólne spotkanie, na którym zostanie zaakcentowane, że szycanowanie nie będzie tolerowane i w wypadku kolejnej szycany takie zachowanie bę-

dzie karane. Dalszym krokiem jest rozmowa z dyrektorem na osobności lub w obecności rodziców. Olweus podkreśla również konieczność zapewnienia maksymalnej ochrony ofiarze. Ofiara i jej rodzice powinni otrzymać szybką, profesjonalną pomoc, zwłaszcza w krytycznym stadium szykany. Trzeba przywiązywać wagę do współpracy z rodziną, przede wszystkim do wymiany informacji ze szkołą czy też do spotkań informacyjnych i kształcących. Rodzice mogą w istotny sposób pomóc w rozwiązaniu danej sytuacji. Najlepszym sposobem byłoby odrzucenie zachowania związanego z przejawami szykany i danie wyraźnie do zrozumienia, że nie będzie ono przez nich tolerowane. Pożyteczne również byłoby wspólne ustalenie prostych, rodzinnych reguł. Ich dotrzymanie może skutkować pochwałą, natomiast wynikiem niedotrzymania reguł będą nieprzyjemności czy uciążliwości (w żadnym razie kara cielesna). Olweus poleca nauczycielom stworzyć programy ćwiczeń, które pokażą uczniom, jak razem mogą tworzyć klimat klasy, w której nie toleruje się szykany lub jak mogą wspomagać ofiarę. Celem interwencji jest maksymalne dążenie klasy czy szkoły do poprawienia sytuacji dotyczącej szykanowania.

Sedno programu interwencyjnego Olweusa przeciw szykanie zostało zastosowane w kilku innych krajach, np. w **Kanadzie, Anglii i Stanach Zjednoczonych**, gdzie zastosowanie tego programu przyniosło podobne wyniki jak w Skandynawii.

We **Francji** wypróbowano inny projekt, tzw. Bezpieczną Szkołę. Miał on na celu ograniczenie występowania szykany i przemocy w szkołach, jak i zwiększenie bezpieczeństwa dzieci w drodze do szkoły i z powrotem. Bezrobotni niewykwalifikowani młodzi ludzie z oryginalnymi poglądami dotyczącymi nauczycieli i szkolnictwa zostali zatrudnieni jako pośrednicy i nadzorcy. Ukończyli ośmiodniowe szkolenie dotyczące problematyki dzieci i młodzieży, nadużywania narkotyków oraz nienormalnego zachowania się i bezpieczeństwa w komunikacji transportowej. Na okres sześciu miesięcy szkoła podpisała z nimi umowę, w której określono możliwe działania opiekunów, np. pomoc nauczycielom w zapewnieniu dozoru nad dziećmi w czasie obiadu i po lekcjach, pośredniczenie między uczniami w sytuacjach, gdy pojawia się szykana czy bijatyka. Wyniki pokazały, że doszło do wyraźnego obniżenia gwałtownego zachowania i do poprawienia stosunków między nauczycielami i uczniami. Jednak dowody uzyskane w ten sposób nie spełniają ścisłego kryterium naukowego.

W **Stanach Zjednoczonych** wspomagane były szkoły, które wspierały programy należące do Inicjatywy Kształcenia Alternatywnego jako części składowej walki z przestępczością. Inicjatywa ta miała na celu ograniczenie przestępczości za pomocą wzmacniania zaangażowania uczniów, zwiększenie ich aktywnego udziału w akcjach szkoły, zapewnienie możliwości osiągnięcia sukcesu w szkole przez wszystkich uczniów i wspieranie więzi uczniów z problemami zachowania z członkami konformistycznego społeczeństwa szkolnego.

Najbardziej obszernym programem interwencyjnym w **Wielkiej Brytanii** był Projekt sheffieldzki, który został przeprowadzony w latach 1991–1994. Grupy badaczy w czasie czterech etapów interwencyjnych w latach 1991–1993 współpracowały z 23 szkołami (16 szkół podstawowych i 7 szkół średnich). Każda grupa rozwinęła inne ogólnoszkolne podejście. W trakcie badań wykazany został 17-procentowy spadek szykanowania w szkołach podstawowych, mniejszy spadek (o 3–5%) w 5 z 7 szkół średnich. Stwierdzono również, że uczniowie szkół średnich byli bardziej chętni do rozmowy o szykanowaniu ze swoimi nauczycielami. Zaobserwowano także pozytywną korelację między ilością poświęcanego wysiłku (wysiłek ten oceniły grupy badaczy i uczniowie) i osiągniętymi wynikami.

Ciekawy program został zrealizowany w **Belgii** we Flandrii (2000). Grupa realizacyjna współpracowała z 18 szkołami podstawowymi i średnimi. Szkoły uczestniczyły w jednym z trzech podprogramów – interwencji wspieranej grupą badaczy, interwencji bez wsparcia i w interwencji kontrolowanej. Interwencja (polityka ogólnoszkolna, nauka w szkole, praca z agresorami) w porównaniu z kontrolą przyniosła pozytywne zmiany w szkołach podstawowych i zerowe wyniki w szkołach średnich. Wsparcie grupy przez badaczy nie wykazało wyraźniejszych zmian.

W grudniu 2003 roku w **Republice Czeskiej** został zakończony dwuletni projekt Michala Kolářa, który zajmował się sprawdzaniem pierwotnego czeskiego programu specjalnego przeciwko szykanowaniu w Zdrowej Szkole. Wyniki są niezwykle zachęcające i obejmują parametry światowe. Cztery miesiące po wprowadzeniu programu ogólnie spadła szykana w starszych klasach szkół podstawowych przeciętnie o 42,5%. W klasach, gdzie pracowali członkowie mniejszej grupy realizacyjnej, obniżyło się pojawienie szykany bezpośredniej i pośredniej o 50–75%. Wyniki te są szczególnie cenne, ponieważ nawet dzięki ujawnionej epidemii szykanowania w szkołach podstawowych nadal nie istnieje sprawdzony program, który ograniczyłby negatywne zjawisko. Przy tworzeniu programu Kolář oparł się na wcześniejszej teorii, metodyce diagnostyki dyferencjalnej i leczeniu alternatywnym, które opisał w książce *Ból szykanowania*³. Uwzględnił także interwencyjny program Olweusa polegający na specyficznej prewencji prymarnej i sekundarnej. Program prewencji specjalnej zakłada, że pedagodzy fachowo pracują nad zapobieganiem konkretnemu problemowi – w tym przypadku szykanowaniu w szkole – uwzględniając jednocześnie wiek dzieci, konstelację klasy itd. Punktem wyjścia specyficznej prewencji prymarnej jest praca opiekuna klasy podczas regularnych lekcji wychowawczych. Zadaniem prewencji jest umocnienie odporności przeciw epidemii szykanowania. Ważną rolę w tym przypadku odgrywają przedmioty nauczania wiążące się z prewencją socjal-

³ Trójwymiarowy model szykanowania, przez co rozumie się chore zachowanie, zależność i zakłócenie stosunków w grupie. Przemoc między uczniami ocenia się nie tylko od strony zewnętrznej, ale też od wewnętrznej. Drugim punktem wyjścia jest teoria polegająca na niemożności ujawnienia zaawansowanej szykany przez wszystkich bezpośrednich i pośrednich uczestników ze względu na różnorodne powody.

no-patologiczną zjawisk, np. nauka o kraju, wychowanie rodzinne, wychowanie fizyczne itd. Opiekunowie klasy i doradca wychowawczy (lub preventysta szkolny, ewentualnie szkolny specjalista pedagog-etopeda i psycholog) stawiają diagnozę i leczą początkowe oznaki szyszanek pojawiające się mniej więcej we wszystkich szkołach. Przy zaawansowanych szyszanach najczęściej dochodzi do współpracy szkoły ze specjalistami różnych szkolnych organizacji (SVP – Szkolne Metody Kształcenia, PPP – Partnerstwo Publicznego i Prywatnego Sektora itd.) oraz ze specjalistami państwowych i prywatnych instytucji (policja, OSV – Indywidualna i Socjalna Edukacja, oddział prewencji socjalnej w urzędach powiatowych, OS Salinger – Stowarzyszenie Obywatelskie itp.). W przypadkach, gdy w szkole znajduje się specjalista pedagog-etopeda czy psycholog fachowo przygotowany do rozwiązywania problematyki szyskanowania i przemocy, szkoła rozwiązuje tak poważną sytuację sama lub przy współpracy z kryminologiem zajmującym się prewencją i przestępczością młodzieży, albo z kuratorem socjalnym lub pracownikiem socjalnym. Założeniem tego programu jest podejście ogólnoszkolne. Jeżeli szkoła chce bronić dzieci przed szyskanowaniem, jej wszyscy pracownicy muszą przyjąć dane zadanie za swój cel prymarny i współpracować przy jego rozwiązaniu. Jedna osoba nie może działać prewencyjnie, nawet gdyby była najlepszym specjalistą pracującym na pełny etat (np. szkolny etopeda, psycholog). Na temat ogólnoszkolnego podejścia można rozmawiać wtedy, gdy pojawi się możliwość włączenia programu specjalnego przeciw szyskanowaniu do szkolnego systemu edukacji. Oznacza to przede wszystkim jego włączenie do życia na poziomie organizacji i zarządzania szkołą, kształcenie pracowników szkoły, prewencyjno-wychowawczą i kształtującą działalność uczniów. Każdy pojedynczy program prewencyjny powinien obejmować następujące elementy: wspólne kształcenie i nadzór, ścisłą grupę realizacyjną, przedstawienie sytuacji i motywowanie pedagogów do zmian, wspólne postępowanie w rozwiązywaniu szyskanowania, prewencję na lekcjach wychowawczych oraz na innych zajęciach szkolnych, reżim ochronny, współpracę z rodzicami, poradnictwo w szkole, współpracę ze specjalistycznymi instytucjami, stosunki z innymi szkołami i ewaluację.

W 2005 roku dzięki wsparciu Fundacji Eurotela rozpoczęto trzyletni projekt MIŠ (MISZ) – minimalizacja szyszanek, w ramach którego konkretny program zostanie wprowadzony do 20 szkół. Zadaniem projektu jest przygotowanie programu do systematycznego wprowadzenia go do szkół czeskich, tzn. wyszkolenie lektorów, wprowadzenie programów do szkół eksperymentalnych i ocenienie jego efektywności w skali ogólnokrajowej.

Strategia prewencji zjawisk socjalno-patologicznych u dzieci i młodzieży w działalności resortu szkolnictwa w latach 2005–2008 ustala, iż Ministerstwo Szkolnictwa bierze udział w prewencji prymarnej (działania w celu zapobiegania problemom i skutkom powiązanym ze zjawiskami socjalno-patologicznymi, minimalizacja ich rezultatu i uniemożliwienie ich rozpowszechniania). Ustalenia te zostały sformułowane w odniesieniu do okresu

kształcenia się w szkole, odgrywającego bardzo poważną rolę w dziedzinie kształcenia młodych ludzi, ponieważ wszystkie błędy pojawiające się w tym czasie z trudem naprawia się w okresie dojrzałości. Z tego względu Ministerstwo Szkolnictwa i inne jednostki odpowiedzialne za szkolnictwo (przede wszystkim województwa i gminy) okazują duże zainteresowanie strategią prewencji zjawisk socjalno-patologicznych młodzieży szkolnej. Strategia stawia sobie za cel propagowanie zdrowego stylu życia, rozwoju i wsparcia kompetencji socjalnych, podniesienie jakości koordynacji i kontroli prewencji prymarnej, jak również osiągnięcie wyższej jakości i efektywności prowadzonych programów. Przemoc i szykanowanie są głównymi obiektami działań prewencji zjawisk socjalno-patologicznych.

Bibliografia

- Antier E., *Agresivita dětí*, 1. vyd., Portál, Praha 2004.
- Bendl S., *Prevence a řešení šikany ve škole*, 1. vyd., ISV, Praha 2003.
- Čermák I., *Lidská agrese a její souvislosti*, Fakta, Havlíčkův Brod 1999.
- Dunovský J., Dytrych Z., Matějček Z. akol., *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*, 1. vyd., Grada publishing, Praha 1995.
- Erb H., *Násilí ve škole a jak mu čelit*, 1. vyd., Amulet, Praha 2000.
- Kitliňská J., *Sociální determinanty školního násilí. Semestrální práce*, FF OU, Ostrava 2006.
- Kolář M., *Bolest šikanování*, 1. vyd., Portál, Praha 2001.
- Kolář M., *Skrytý svět šikanování ve školách : příčiny, diagnostika a praktická pomoc*, 2. vyd., Portál, Praha 2000.
- Kolář M., *Geniální omyly profesora Olweuse*, Učitelství č. 4, 2003-04.
- Koukolík F., Drtilová J., *Zlo na každý den*, 1. vyd., Galén, Praha 2001.
- Matoušek O., Kroftová A., *Mládež a delikvence*, 1. vyd., Portál, Praha 2004.
- Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení*, č.j. 28 275/2000-2.
- Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*, č.j. 14514/2000-51.
- Nevřala J., *Kriminalita dětí a dospívajících*. [W:] Vašutová M., *Pedagogické a psychologické problémy v dětství a dospívání*, FF OU, Ostrava 2005.
- Olweus D., *Bullying at school. What we know and what we can do*, Blackwell Publishers, Oxford 1993.
- Říčan P., *Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*, 1. vyd., Portál, Praha 1995.
- Vaničková E., *Malý lexikon šikanování*, Nakladatelství KPK, Praha 1999.
- Vašutová M., *Dětská agresivita a šikana ve školním prostředí*. [W:] „Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis” 2006.
- Vašutová M., *Dítě v poradenském systému*. [W:] *Psychologické poradenství v sociální práci*, FF OU, Ostrava 2003.

- Vašutová M., *Pedagogické a psychologické problémy období dětství a dospívání*, 1. vyd., FF OU, Ostrava 2005.
- Vašutová M., *Sociální péče o rodinu a dítě*. In *Psychologické poradenství v sociální práci II*, FF OU, Ostrava 2005.
- Walterová E., *Úloha školy v rozvoji vzdělanosti*, 1. vyd., Portál, Praha 1998.
- Webster-Doyle T., *Proč mě pořád někdo šikanuje? Rady, jak zvládat malé tyrany*, 1. vyd., Pragma, Praha 2002.

Netografia

<http://www.who.cz>

<http://www.minimalizacesikany.cz>

Summary

Benefit deal with child's aggressiveness and violence, for-social behaviour. Raised attention is devoted to weighty phenomenon of bullying as a form of aggressive behaviour. Is focused on distinction of conceptions of aggression and aggressiveness, describe subjects of school violence. There is mentioned occurrence of bullying in Czech and abroad, and ignored is not nor intervention.